บ่อเกิด ลัทธิมหายาน

บทความจากส่วนหลังของหนังสือประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา โดย อาจารย์เสถียร โพธินันทะ

(ฉบับพิมพ์เผยแผ่เมื่อปี ๒๕๒๐ – เนื้อหาด้านในทำสำเนามาจากหนังสือภายในหอสมุดแห่งชาติ)

๑๐. ชุมนุมวรรณกรรมเกี่ยวกับการค้นคว้าทางพุทธศาสนา ของศาสตราจารย์เหลียวฉีเชา แห่งมหาวิทยาลัยชิงหวา กรุงปั๊กกิ่ง ก่อนสงครามโลกครั้ง ๒ หลายสิบเรื่อง

๑๑. นิตยสารพุทธศาสนาชื่อ "กักอู้เช้ง" (โพธิสัตว์) ปี พ.ศ. ๒๔๙๕

๑๒. นิตยสารพุทธศาสนาชื่อ "ไฮ้เตียอิ้ม" (เสียงคลื่นทะเล) ปี พ.ศ. ๒๔๙๖–พ.ศ. ๒๔๙๗ ออกที่เมืองไต้หวัน

จ. ภาษาอังกฤษ

๑. "Outline of History" by H. G. Wells.

๒. "History of India" by Nilakanta Sastri.

๓. "Early Monastic Buddhism" by Nalinaksha Dutt.

๔. "A History of Pali Literature" by Bimala-Churn Law.

คำบรรยายประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ภาค ๒

ส. โพธินันทะ เรียบเรียง

—ต่อ—

บ่อเกิดลัทธิมหายาน

ในระหว่างสมัยที่พวกกุษาณกำลังแผ่อิทธิพลอยู่ ณ เบื้องอุตรภาคของอินเดีย และพวกอันธระกำลังเสวยอำนาจ ณ อินเดียภาคทักษิณ ราวพุทธศตวรรษที่ ๖–๗ ในสมัยดังกล่าว ได้มีเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงปรากฏขึ้นในพระพุทธศาสนา นั่นคือการถือกำเนิดขึ้นของลัทธินิกายใหม่ ซึ่งไม่ยอมอยู่ร่วมอาณัติด้วยกับลัทธินิกาย ๑๘ ซึ่งกำลังเจริญแข่งขันกันอยู่ ณ บัดนั้น (ดูรายละเอียดนิกาย ๑๘ ในภาค ๑) ลัทธินิกายใหม่นี้เรียกตนเองว่า "ลัทธิมหายาน" การปรากฏขึ้นของลัทธิมหายานนับเป็นวิวัฒนาการ และเป็นงานปฏิรูปในหน้าประวัติศาสตร์แห่งพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาในสมัยดั้งเดิมมีลักษณะเป็นสัจนิยม มนุษยภาพนิยม ปฏิฐานนิยม และเป็นวิทยาศาสตร์ ได้แปรโฉมหน้าเป็นอภิปรัชญาในสมัยนิกาย ๑๘ และลุสภาพเป็นอภิปรัชญาและตรรกวิทยาอย่างสมบูรณ์แบบสมัยลัทธิมหายานเกิดขึ้นลัทธิมหายาน เป็นผลแห่งจินตนาการอันไพศาล เป็นอภิปรัชญา เป็นตรรก-

วิทยาและวรรณคดี และศิลปะยิ่งใหญ่ ตลอดจนเป็นหลักธรรมที่ต้องอารมณ์ของชนทุกชั้น ฉะนั้น ลัทธินี้จึงเป็นภูมิธรรมครองใจประชากรหลายร้อยล้านในซีกโลกตะวันออก มีชนชาติจีน, ญี่ปุ่น, ธิเบต, มองโกเลีย, มานจู, เกาหลี, ญวน นับถือสืบเนื่องกันมานับหลายศตวรรษ การศึกษาเข้าถึงลัทธิมหายาน จึงเป็นภารกิจอันสำคัญของนักศึกษาพระพุทธศาสนาโดยทั่วไปอันจะพึงละเว้นเสียมิได้ ลัทธิมหายานอุบัติขึ้นมาได้อย่างไร ? มีปัจจัยสิ่งเร่งเร้าอย่างไรหรือ ? ในการวิสัชนาปัญหา ๒ ข้อนี้ ข้าพเจ้าขอแยกตอบเป็นข้อ ๆ ต่อไปนี้

๑. มหายานมีแดนเกิดจากนิกาย ๑๘

ในหนังสือชุดนี้ ภาค ๑ ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้วว่า มูลเหตุแห่งการแตกแยกเป็นนิกาย เนื่องมาจากความวิบัติแห่งสีลสามัญญตาและทิฏฐิสามัญญตา นับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑ เป็นต้นมา สังฆมณฑลแบ่งแยกออกเป็น ๑๘ นิกายใหญ่ และมีสาขาปลีกย่อยแยกแยะออกมาอีก ต่างนิกายต่างมีอุดมทัศนะทางหลักธรรมและวัตรปฏิบัติผิดแผกกันมากบ้าง และต่างนิกายย่อมมีศูนย์กลางของคณะ ลัทธิมหายานก็มีลักษณะอย่างเดียวกัน คือเกิดขึ้นเพราะมีทัศนะในเรื่องอุดมคติต่างจากพวกนิกาย ๑๘ จึงต้องแยกออกมาเป็นคณะใหม่ คณาจารย์มหายานในสมัยต้นล้วนแต่เป็นภิกษุในนิกาย ๑๘ มาก่อน ภายหลังจึงแยกตนออกมาตั้งลัทธิมหายาน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คณาจารย์ในนิกายมหาสังฆิกะและกลุ่มคณะของนิกายนั้นได้มีบทบาทอันสำคัญ ที่ก่อกำเนิดลัทธิมหายาน

นิกายมหาสังฆิกะและกิ่งของนิกายซึ่งเรียกรวมว่า คณะอันธกะ มีศูนย์กลางใหญ่ อยู่ตอนใต้ของอินเดียในแว่นแคว้นอันธระ นิกายมหาสังฆิกะกับกิ่งนิกายมีคตินิยมเปลี่ยนแปลงแก้ไขพระธรรมวินัยให้เหมาะกับกาลเทศะอยู่แล้ว ในการแก้ไขเปลี่ยนแปลงชั้นหลัง ๆ นี้ได้ปฏิรูปใหญ่เป็นการก่อตั้งลัทธิมหายานขึ้น ไม่ขึ้นอยู่กับนิกายมหาสังฆิกะอีก ฉะนั้นคติในลัทธิมหายานจึงมีหลักธรรมของมหาสังฆิกะเจือปนอยู่มาก นอกจากนั้นยังมีอิทธพลของนิกายอื่นอีก เช่น นิกายสรวาสติวาทินและนิกายเสาตรนติก นิกายวัชชีบุตร ซึ่งจะได้ปรากฏในตอนต่อไปภายหน้า สำหรับข้อนี้พึงกำหนดว่านิกายทั้งหลาย มีนิกายมหาสังฆิกะ ๆ ที่แยกออกจากพระพุทธศาสนาดั้งเดิม คือฝ่ายเถรวาท ด้วยเหตุผลประการอย่างไร ลัทธิมหายานก็ได้แยกตัวออกจากนิกาย มหาสังฆิกะ ๆ ด้วยเหตุผลประการนั้น

๒. มหายานมีแดนเกิดจากพระบุคลิกภาพพระพุทธองค์

ในหลักธรรมของคณะนิกายมหาสังฆิกะ เราจะเห็นได้ว่ามีทัศนะต่อพระบุคลิกภาพอันยิ่งใหญ่ของพระบรมศาสดาในส่วนโลกุตรภาพแตกต่างจากนิกายอื่นโดยเฉพาะนิกายเถรวาทในขณะที่ฝ่ายเถรวาทถือว่าพระวรกาย นามรูปของพระพุทธองค์ก็เช่นเดียวกับสังขารธรรมทั่วไปย่อมเป็นอนิจจัง, ทุกขัง, อนัตตา คือต้องเปลี่ยนแปลงแตกดับไปในที่สุด เมื่อหมดเหตุปัจจัยแล้ว สิ่งที่ไม่แตกดับคือพระคุณธรรมอันซาบซึ้งจับใจ ซึ่งพระองค์ได้บำเพ็ญมาหรือพระนิพพานธรรมอันพระองค์เข้าถึงเท่านั้น แต่ฝ่ายมหาสังฆิกะเห็นว่าพระบุคลิกภาพและพระ

ชนม์ชีพของพระบรมศาสดาจะแตกดับลงในกาลอนุปาทิเสสนิพพานนั้นยังไม่ได้ เสียแรงที่พระองค์เป็นอภิบุรุษได้สร้างพระบารมีนับอสงไขยกัลป์ จะมาลงเอยดับสูญอย่างนี้โดยไม่มีอะไรเหลือไม่ได้ ฝ่ายมหาสังฆิกะจึงถือว่าภาวะของพระพุทธองค์ทั้งนามและรูปเป็นโลกุตระ พระชนม์ชีพของพระองค์ยั่งยืนไม่มีขอบเขต สิ่งที่แตกดับเป็นเพียงมายาธรรมเท่านั้น ความคิดนี้แหละได้ส่งเสริมให้เกิดลัทธิมหายาน เพราะต่อมาเมื่อเป็นผู้ซาบซึ้งดื่มด่ำในพระจริยา และพระบุคลิกภาพของพระบรมศาสดาถึงขนาดก็ปรารถนาจะถ่ายทอดพระบุคลิกภาพของพระองค์มาไว้ที่ตน นั้นคือการที่ตนจักต้องบำเพ็ญคุณธรรมทั้งหลายเช่นพระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญมา ผู้ซาบซึ้งเหล่านั้นย่อมอาบรดด้วยพระบารมีธรรม มีพระมหากรุณาเป็นต้นว่าการเสียสละพระองค์เพื่อประโยชน์สุขแก่ผู้อื่น ประกอบทั้งเรื่องราวในชาดกซึ่งนับถือกันว่าเป็นเรื่องราวบำเพ็ญความดีต่าง ๆ ของพระพุทธองค์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์เป็นที่ดูดดื่มในหทัยของผู้ซาบซึ้งนักหนาแล้ว ผู้ซาบซึ้งดังกล่าวจึงหยิบยกเอาโพธิจริยาทั้ง ๑๐ ทัศนั้นขึ้นมาประกาศเป็นพิเศษ และตั้งอุดมคติให้มุ่งสำเร็จเป็นพระสัพพัญญูพุทธเจ้า เพื่อมีโอกาสสร้างบารมีเป็นประโยชน์แก่สรรพสัตว์ ผู้ซาบซึ้งเหล่านี้ไม่พอใจในการบรรลุอรหัตผล เห็นไปว่าเป็นธรรมคับแคบเฉพาะตน เมื่อเป็นเช่นนั้นเขาเหล่านั้นจึงแยกตนออกมาจากนิกายสังกัดเดิม ออกมาตั้งเป็นลัทธิมหายานขึ้น เพราะถือว่าเป็นลัทธิใหญ่เนื่องด้วยมีอุดมคติใหญ่โตถึงปรารถนาพระพุทธภูมิ และประพฤติวัตรเช่นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญทศบารมีโปรดสรรพสัตว์ได้กว้างขวางกว่าคติ

ธรรมหรือวัตรปฏิบัติตามแนวบรรลุอรหัตผลของนิกาย ๑๘ เดิม

มหายานมีแดนเกิดจากแรงดันของศาสนาพราหมณ์

นับตั้งแต่พระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นด้วยพระบุคลิกภาพ และคำสั่งสอนอันชอบด้วยเหตุผลของพระพุทธองค์ พระพุทธศาสนาได้ตั้งขึ้นสำเร็จท่ามกลางอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ และเป็นศาสนาที่เจริญรุดหน้าเป็นที่ศรัทธาเลื่อมใสของปวงชน ชนิดที่พวกพราหมณ์ก็คาดคะเนไม่ถึง แต่พราหมณ์ก็ไม่มีทางที่จะต่อสู้พระพุทธศาสนาได้ไม่ว่าในทางใด ๆ ครั้นมาถึงสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชทรงเลื่อมใสพระพุทธศาสนา นำหลักธรรมพระพุทธศาสนามาประยุกต์กับระเบียบการปกครอง สร้างธรรมจักรวรรดิ์อันสันติสุขขึ้นพวกพราหมณ์ก็ยิ่งไม่พึงพอใจ ฉะนั้น พวกพราหมณ์จึงหาทางเอาชนะพระพุทธศาสนาทุกทางเท่าที่จะทำได้ ในทางการเมืองพราหมณ์ได้ชัยเพราะวงศ์ศุงคะ ในมคธทำลายวงศ์เมารยะแล้วก็เริ่มยกย่องศาสนาพราหมณ์ ทำลายพระพุทธศาสนา ในทางหลักธรรม พราหมณ์ได้ปฏิรูปลัทธิเป็นการใหญ่ และได้แต่งคัมภีร์ขึ้นอีกชุดหนึ่ง ซึ่งภายในสดุดีอภินิหารของพระเจ้าเพื่อให้เห็นความศักดิ์สิทธิ์ และยกย่องเทพเจ้าใหม่ ๆ ขึ้นอีกมากเทพเจ้าบางองค์ในยุคพระเวทก็เป็นเพียงชั้นเทพสามัญก็กลายเป็นพระเจ้าสำคัญขึ้นมาเช่นพระศิวะและพระนารายณ์เป็นต้นเทพที่สำคัญแต่ครั้งพระเวท เช่นพระอินทร์ พราหมณ์ก็ลดเกียรติลงส่วนพระพรหมแม้ยังธำรงฐานะสำคัญอยู่ แต่การยกย่องบูชาดูยังสู้พระศิวะพระนารายณ์มิได้ นอกจากนั้นเทพของพวกดราวิเดียนซึ่งเข้ามาในอินเดียก่อนพวกอารยัน พราหมณ์

ก็เชิญเข้ามาผนวกบูชาด้วยเป็นการเอาใจพวกคราวิเดียนไว้ คัมภีร์ประเภทสดุดีอภินิหารดังกล่าว และประเภทขึ้นสวรรค์ทางลัด กล่าวคือให้มีความศรัทธาภักดีในพระเจ้าเท่านั้นเป็นได้ลุแดนบรมสุข คือคัมภีร์ **"ปุราณะ"** ซึ่งเป็นคัมภีร์ชุดใหญ่ได้รับการแต่งเติมแทรกเสริมติดต่อกันมาเรื่อย นอกจากนั้นมหาพากย์ ๒ เรื่อง คือ มหาภารตะและรามยณะ ซึ่งเป็นของรจนาขึ้นหลังพุทธกาลไม่นานนัก และมีผู้แต่งขยายต่อเติมมาเรื่อยดุจกันมหาพากย์ ๒ เรื่องนี้ ก็มาสำเร็จสมบูรณ์ขึ้นในระยะนี้ วีรบุรุษในมหาพากย์ เช่นพระกฤษณะในเรื่องมหาภารตะและพระรามในเรื่องรามยณะ ถูกยกย่องขึ้นเป็นพระนารายณ์อวตารลงมาเพื่อปราบยุคเข็ญเรื่องราวทั้ง ๒ เป็นวรรณคดีแพร่หลาย เป็นที่ตรึงตราใจของประชาชนทำให้คนเกิดศรัทธาภักดีในพระเป็นเจ้ายิ่งขึ้น อนึ่งในมหาภารตะตอนภีษมบรรพ์มีบทความอยู่ตอนหนึ่ง ผู้รจนาสมมติขึ้นว่าพระกฤษณะเป็นผู้แสดงเอง วลีซึ่งพระกฤษณะแสดงนั้นล้วนเป็นสัญญลักษณ์แห่งปรีชาญาณของพราหมณ์ ซึ่งถ้าจะนับตั้งแต่สมัยพระเวทเป็นต้นมา ก็ชื่อได้ว่าวลีในบทความนั้นเป็นยอดแห่งพระเวท เป็นยอดแห่งอุปนิษัทและเป็นยอดของปรัชญาพราหมณ์ทั้งมวล บทความดังกล่าวนั้นจึงได้ถูกเรียกว่า **"ภควัตคีตา"** เมื่อภควัตคีตาอุบัติขึ้น ปรัชญาของพราหมณ์อันเป็น อาตมันวาท ก็ยิ่งแพร่หลายในหมู่ปัญญาชน นอกจากนั้นพราหมณ์ยังเลียนแบบพระพุทธศาสนา คือเห็นว่าพระพุทธศาสนามีพระไตรสรณคมน์ ซึ่งประกอบด้วยพระพุทธรัตนะ, พระธรรมรัตนะ, พระสังฆรัตนะ เป็นที่พึ่งอันสูงสุด ฝ่ายพราหมณ์จึงสร้างตรีมูรติขึ้นบ้าง กล่าวคือรวมพระเจ้าใหญ่ ๓ องค์เข้าไว้ มีพระพรหม, พระศิวะ, พระนารายณ์ เป็นที่พึ่งสูงสุดบ้าง พระพุทธศาสนามีสังฆารามตามนครน้อยใหญ่และตามนิคมชนบท เพื่อเป็นที่พระสงฆ์อาศัยและเป็นสถานประกาศธรรมแก่ประชาชน ฝ่ายพราหมณ์ก็สร้างวัดแบบสังฆารามขึ้นบ้าง พุทธบริษัทมีการจาริกแสวงบุญตามสังเวชนียสถานฝ่ายพราหมณ์ก็มีการจาริก แสวงบุญตามเทวาลัยสำคัญขึ้นบ้างปรากฏว่าการฟื้นฟูปรับปรุงศาสนาพราหมณ์คราวนี้ได้ผลอย่างยิ่ง ทำให้ศาสนาพราหมณ์แพร่หลายยิ่งขึ้น ประกอบทั้งพวกต่างด้าว เช่นพวกกรีก, พวกอิหร่าน, พวกกุษาณ ทางภาคตะวันตกเฉียงเหนือ (ดูภาค ๑) นำลัทธิศาสนาของเขาเข้ามาแพร่หลายด้วย จึงมีการถ่ายเทระคนในทางศาสนาเกิดขึ้น

เมื่อสภาพการณ์เป็นดังนี้ คณาจารย์ในพระพุทธศาสนาไม่สามารถจะนิ่งดูดายได้ จึงได้ปฏิรูปปรับปรุงวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแข่งกับศาสนาพราหมณ์ขึ้น ในการปฏิรูปครั้งนี้เป็นไป ๒ แนว คือ

๑. ปฏิรูปตามแนวแห่งปุคคลาธิษฐาน โดยเพ่งเล็งถึงศรัทธาปสาทะของสามัญชนเป็นส่วนใหญ่เป็นสำคัญ โดยอนุโลมตามความต้องการของสามัญชน มีการดัดแปลงหรือแต่งขยายความในพระสูตรหรือแต่งพระสูตรขึ้นใหม่เลยทีเดียว อนุวัตรตามสถานสิ่งแวดล้อมบรรยากาศในครั้งนั้น อาทิเช่นสามัญชนยังติดอยู่ในเรื่องพิธีกรรม และยังหวังพึ่งอานุภาพพระเจ้ามาดลบันดาล ซึ่งในศาสนาพราหมณ์มีอุดมสมบูรณ์นักหนา เช่นใครอยากร่ำรวยก็ให้บูชาพระลักษมีเทวีแห่งโชค

ใครอยากเก่งกาจในศิลปศาสตร์ ก็ให้บูชาพระสรัสวดีเทวี ใครอยากพ้นอุปสรรคก็ให้บูชาพระคเณศเทพ ใครอยากแข็งแรงไม่มีโรคภัยก็ให้บูชาพระอัศวินเทพ ฯลฯ คณาจารย์ฝ่ายพระพุทธศาสนาเห็นว่าลำพังคำสอนทางธรรมานุธรรมปฏิบัติอย่างเดียว ไม่พอเพียงที่จะจูงศรัทธาสามัญชนเหล่านี้ ผู้ยังยึดในปุคคลาธิษฐานเป็นใหญ่ได้ จึงคิดค้นเรื่องราวในพระพุทธศาสนาว่า มีอะไรบ้างที่พอจะนำมาดัดแปลง [illegible]ศรัทธา ก็มาได้ความว่า เมื่อคติฝ่ายมหายานสอนให้ [illegible]พระพุทธภูมิ ผู้ที่ผูกจิตในพระโพธิญาณย่อมเป็นพระ [illegible]ต้องบำเพ็ญบารมีต่าง ๆ และมีจำนวนมากหลายองค์ ต่าง [illegible]ย่อมมีพระมหากรุณาที่จะโปรดสัตว์ให้พ้นทุกข์ ฉะนั้น เมื่อใครมีทุกข์ขึ้นแล้วแทนที่จะไปอ้อนวอนขอให้พระเป็นเจ้าในศาสนาพราหมณ์ช่วย ก็เปลี่ยนเป็นมาบูชาขอให้พระโพธิสัตว์ช่วยมิดีกว่าหรือ ฝ่ายมหายานจึงมีเรื่องราวอภินิหารย์มหัศจรรย์ต่าง ๆ เกี่ยวกับการโปรดสัตว์ของพระโพธิสัตว์มาก และพระโพธิสัตว์แต่ละองค์ก็มีคุณาภินิหารย์วิจิตรพิสดารหาเหมือนกันไม่ สุดแต่พระบารมีที่บำเพ็ญ บางครั้งก็ผนวกเอาเทพของพราหมณ์เข้ามาเป็นพระโพธิสัตว์เสียเลย ทำนองพราหมณ์เอาอย่างพุทธ, พุทธเอาอย่างพราหมณ์

๒. ปฏิรูปตามแนวแห่งธรรมาธิษฐาน เมื่อบัญญัติลัทธิทางปุคคลาธิษฐาน ขึ้นเพื่อจูงศรัทธาแล้ว ก็ต้องให้มีปัญญากำกับ หรือเลื่อนภูมิขึ้นสู่ชั้นปัญญา ในด้านนี้ ฝ่ายมหายานล้ำหน้าไปไกลมาก พระอรรถกถาจารย์มหายานสมัยแรกเช่นพระนาคารชุน มหาเถระ และ

พระเทวะได้อรรถาธิบายพระพุทธมติตามแนวแห่งอนัตตา ด้วยวิธีการใหม่ มีการวิพากษ์วิจารณ์พราหมณ์ติซึ่งมีหลักอาตมันเป็นสำคัญอย่างถึงพริกถึงขิงเป็นการต่อกรทางอภิปรัชญาระหว่าง **"อนาตมันวาท"** (อนัตตวาท) กับ **"อาตมันวาท"** (อัตตวาท) อย่างมโหฬาร พระสูตรใหม่ ๆ ซึ่งรจนาขึ้นตามแนวนี้ จึงหนักไปในทางปรมัตถธรรม

มหายานมีแดนเกิดจากพุทธบริษัทคฤหัสถ์

เนื่องด้วยการปฏิรูปลัทธิธรรมดังกล่าวมา แม้จะเกิดด้วยพระเถราจารย์ในนิกาย ๑๘ เดิมก็จริงอยู่ พระเถราจารย์เหล่านั้นหนักไปในทางเป็นผู้นำด้านปรัชญา ส่วนผู้ที่เป็นผู้นำปฏิรูปทั้งในด้านปุคคลาธิษฐานและปรัชญาคือธรรมาธิษฐานผสมกัน คือพุทธบริษัทฝ่ายคฤหัสถ์ โดยเฉพาะพุทธบริษัทเยาวชนหนุ่มสาวมีบทบาทมากที่สุด ในการก่อกำเนิดลัทธิมหายานขึ้น พุทธบริษัทฝ่ายคฤหัสถ์เหล่านี้ได้เรียกตนเองว่าเป็นชาวพุทธที่ก้าวหน้าตื่นตัวต่อเหตุการณ์ ทันสมัยต่อเหตุการณ์และสามารถปรับปรุงตนเองให้เข้าได้กับสถานการณ์ดียิ่งกว่าคณะพุทธบริษัทที่เคร่งครัดต่อระเบียบแบบแผนเดิมจนเกินไป คณะพุทธบริษัทฝ่ายคฤหัสถ์ก็พยายามเผยแผ่พระพุทธศาสนาตามสังคมด้านต่าง ๆ อย่างใกล้ชิดสะดวกกว่าพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งย่อมจะต้องเคร่งครัดรักษาสมณสารูป ยกอุทาหรณ์บางอย่างเช่นพระสงฆ์ จะเป็นผู้จัดการวิ่งเต้นให้มีนาฏศิลป์ประกอบธรรมก็ไม่ได้ แต่กิจกรรมเหล่านี้พวกคฤหัสถ์ก็ทำได้เต็มที่ แม้ในลัทธิมหายานจะมีพระภิกษุซึ่งปรารถนาโพธิญาณเรียกกันว่าพระภิกษุโพธิสัตว์จริง แต่ก็ต้องคำนึงถึงระเบียบแห่งพระ

วินัยเป็นสำคัญ ผิดกับฝ่ายคฤหัสถ์ซึ่งอาจจะแทรกแซงเข้าไปเผยแผ่ธรรมได้ในทุกกาละและทุกเทศะ และโดยที่คณะพุทธบริษัทคฤหัสถ์เหล่านี้ทำงานแพร่ธรรมด้วยวิธีการใหม่ ๆ เพื่อชักจูงประชาชนให้มาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ประกอบกับคฤหัสถ์เหล่านี้มีโพธิจิตปรารถนาพระ-โพธิญาณ จึงได้ชื่อกันว่าเป็นพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ในเพศฆราวาสนี้ยังแบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ

๑. พระโพธิสัตว์ฆราวาสซึ่งประพฤติพรหมจรรย์เยี่ยงสมณะ ประเภทนี้แม้จะครองเรือนอยู่ แต่ก็รักษาความสงบในภายใน เรียก **"ฆราวาสมุนี"** ก็เห็นจะได้

๒. พระโพธิสัตว์ฆราวาสซึ่งยังบริโภคกามคุณเยี่ยงสามัญชนทั่วไป

ทั้ง ๒ ประเภทได้ร่วมงานกันเผยแผ่พระพุทธศาสนา และบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ เพราะฉะนั้น พระสูตรฝ่ายมหายานซึ่งรจนาขึ้นโดยคณะพุทธบริษัท คฤหัสถ์เหล่านี้จึงมีลีลาหนักไปในแนววรรณคดีและมีสุนทรียภาพอันไพศาล ทั้งนี้เพื่อให้เกิดรสนิยมประทับใจของประชาชน และด้วยเหตุผลประการดังกล่าว พระโพธิสัตว์ส่วนมากจึงประดับไปด้วยอลังการวิภูษิตาภรณ์ต่าง ๆ อันเป็นสัญญลักษณ์ของฆราวาสชนมิใช่สมณะ ฝ่าย มหายานมิได้คำนึงเรื่องใดมากเท่ากับเรื่องพระโพธิจิต ซึ่งผูกพันมุ่งมั่นต่อพระโพธิญาณ ฉะนั้น ในบางกรณีฆราวาสซึ่งมีพระโพธิจิตจึงถูกยกย่องเทิดทูนเหนือพระภิกษุสงฆ์ที่ไม่มีอุดมคติมุ่งต่อพระโพธิญาณ และถ้าจำเป็นที่จะต้องเสียสละด้วยประการใด ๆ แม้จนกระทั่งละเมิดต่อศีล ประกอบกรรมที่เป็นบาปแต่หาก

เป็นประโยชน์ของส่วนรวม โดยที่ตนเองจะต้องตกนรกแล้วพระโพธิสัตว์ก็จำต้องทำโดยไม่พรั่นพรึง ถือว่าเป็นการอุทิศตนแก่สรรพสัตว์ ซึ่งเราจะได้ศึกษาโดยพิสดารต่อไปในอธิการหน้า

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้เป็นบ่อเกิดของลัทธิมหายาน ซึ่งเท่ากับเป็นการปูพื้นฐานให้รู้จักหน้าตาและวัตถุประสงค์ของมหายานเบื้องแรก และเพราะมหายานมีบ่อเกิดดังที่ได้พรรณนามา จึงได้ขนานนามลัทธิธรรมซึ่งได้ปฏิรูปใหม่นี้ว่า **"มหายาน"** อันหมายถึงยานพาหนะที่สามารถขนสัตวโลกข้ามโอฆะกันดารได้มาก หรือในมุมกลับก็คือ เป็นลัทธิที่มีวิธีเผยแผ่ธรรมะให้เข้าถึงชนทุกเหล่าได้กว้างขวาง และเลยเรียกฝ่ายตรงข้ามหรือฝ่ายที่ไม่ชอบด้วยกับการปฏิรูปของตนว่า **"หีนยาน"** อันหมายถึงยานพาหนะ ที่คับแคบเล็กน้อยช่วยขนสัตวโลกข้ามโอฆะกันดารได้น้อยกว่า หรือลัทธิที่มีวิธีการเผยแผ่แต่ในวงจำกัด พวกมหายานในยุคปัจจุบันได้ใช้ศัพท์สมัยนี้เรียกตนว่าเป็นฝ่ายทันสมัย และเรียกพวกหีนยานว่า ฝ่ายอนุรักษ์นิยม แต่ฝ่ายตรงข้ามกับมหายานจะเป็นดังว่าหรือไม่นั้นจะได้อธิบายเป็นลำดับพร้อมกับเรื่องราวของประวัติศาสตร์จะเป็นสิ่งพิสูจน์ต่อไป ในที่นี้ข้าพเจ้าของดใช้คำว่าหีนยานในที่ที่เป็นถ้อยพจน์ของตนเอง ขอใช้แต่คำว่า สาวกยาน แทน ส่วนในที่ใดที่เป็นคำแปลจากข้อความในคัมภีร์ฝ่ายมหายาน ก็จะแปลไปตามตัวอักษร ซึ่งเขาใช้คำว่า หีนยาน เป็นส่วนมาก

ปฏิกิริยาจากคณะสงฆ์สาวกยาน

เมื่อลัทธิมหายานปรากฏโฉมหน้าชัดแจ้งออกมาเป็นสถาบันเอก-

เทศขึ้น และนับวันก็จะยิ่งวัฒนาการขึ้นเรื่อย ๆ ประกอบทั้งฝ่ายมหายานโจมตีฝ่ายสาวกยานว่าเป็นหีนยาน คณะสงฆ์เดิมซึ่ง ณ บัดนั้นก็มีนิกายสรวาสติวาทินเป็นนิกายสำคัญและมีอิทธิพลอย่างยิ่ง (นิกายอื่นสำคัญรองลงมา) ก็เปิดฉากรณรงค์กับมหายาน ฝ่ายสาวกยานโจมตีมหายานว่า เป็นลัทธิของพญามาร พระธรรมวินัยของมหายานเป็นสัทธรรมปฏิรูป รจนาร้อยกรองกันขึ้นเองไม่ใช่พระพุทธพจน์ เพราะถ้าลัทธิมหายานจะเป็นพระพุทธดำรัสจริงแล้วไซร้ ไฉนพระไตรปิฎกของฝ่ายสาวกยานจึงไม่ปรากฏหลักฐาน แม้จนกระทั่งร่องรอยคำว่า มหายาน ณ ที่ใดเลย และเหตุไรพระสูตรคัมภีร์ต่าง ๆ ของฝ่ายมหายานจึงเพิ่งจะมาปรากฏเอาเมื่อหลังพระพุทธปรินิพพาน ๔-๕ ศตวรรษล่วงแล้วเล่า ?

ฝ่ายมหายานโต้ตอบ

ฝ่ายมหายานได้รวบรวมหลักฐานเพื่อแสดงว่า ลัทธิของตนก็เป็นพุทธมติ ความข้อนี้มักจะปรากฏเนือง ๆ ในบรรดาพระสูตรและปกรณ์ต่าง ๆ ของมหายานเอง และในบางแห่งมีกล่าวไว้ด้วยว่า ผู้ใดบังอาจประณามว่ามหายานเป็นลัทธิของมาร หรือประณามมหายานไม่ใช่พระพุทธดำรัสไซร้ จะต้องเสวยวิบาก คืออบายคติในเบื้องหน้า พร้อมกันนั้นก็มักจะพรรณนาถึงอานิสงส์แห่งการเจริญสาธยายจำทรง หรือประกาศคัมภีร์มหายานแก่ผู้อื่นว่า มีผลอานิสงส์บุญสัมภารเอนกอนันต์ ข้าพเจ้าได้รวบรวมอาคตสถานต่าง ๆ เกี่ยวกับข้อพิสูจน์เหล่านี้จากพระสูตรและปกรณ์ฝ่ายมหายาน โดยแปลจากจีนพากย์มาไว้ ณ ที่นี้พอสังเขป (พระไตรปิฎกของฝ่ายมหายานชนิดที่เป็นภาษาอินเดียโดยสมบูรณ์

ณ บัดนี้หามีไม่ แต่จีนได้แปลถ่ายถอดรักษาไว้มากที่สุด การศึกษามหายานจึงต้องศึกษาจากจีนพากย์ ควรอ่านเรื่อง "ประวัติพระไตรปิฎก จีนพากย์" ในหนังสือสารคดี ๑๒ บท ของข้าพเจ้า) ในคัมภีร์ สูตราลังการศาสตร์ ของพระไมตรีได้เสนอหลักฐาน ๗ ประการเพื่อพิสูจน์ว่าคัมภีร์มหายานเป็นพระพุทธพจน์ คือ

๑. ถ้ามหายานเป็นของเกิดหลังพุทธกาล ด้วยฝีมือของพวกอลัชชีใจบาปหรือพวกมารแต่งสัทธรรมปฏิรูปขึ้นอย่างฝ่ายสาวกยานกล่าวหาไซร้ ไฉนสมเด็จพระบรมครู ผู้ทรงสัพพัญญุตญาณจึงมิได้มีพุทธพยากรณ์ไว้บ้างเลยในเรื่องนี้ว่า ตถาคตดับขันธปรินิพพานแล้ว จักมีมารมาแต่งลัทธิสัทธรรมปฏิรูปทำลายพระธรรมวินัยของตถาคตเล่า ?

๒. ในพระพุทธศาสนามีสาวกซึ่งมุ่งความหลุดพ้นเฉพาะตนโดยไม่นำพาต่อโลกก็มี และผู้ที่มีจิตประกอบด้วยมหากรุณาไม่ต้องการหลุดพ้นเฉพาะตน แต่ปรารถนาจะช่วยสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ กล่าวคือเป็นพระโพธิสัตว์ก็มี ก็เมื่อลัทธิมหายานเป็นลัทธิธรรมแห่งพระโพธิสัตว์สอนมุ่งให้บุคคลบรรลุพระพุทธภูมิ เมื่อโปรดสัตว์ได้ไพศาล ไฉนจึงมาย่ำยีว่าเป็นสัทธรรมปฏิรูป ฤๅเป็นลัทธิพญามารเล่า ?

๓. ในข้อกล่าวหาที่ว่ามหายานเป็นลัทธิของพวกมิจฉาทิฏฐิพาหิรลัทธิแต่งขึ้นก็ไม่เป็นความจริงเลย เพราะในคัมภีร์ของพวกพาหิรลัทธิไม่เห็นปรากฏมีคติของมหายานเลยแม้แต่น้อย พวกพาหิรลัทธิเหล่านั้นกลับคัดค้านไม่เห็นชอบด้วยกับคติมหายานเสียอีก คติมหายานไม่เป็นวิสัยแห่งปัญญาของพวกพาหิรลัทธิจะคาดคะเนถึงได้เสียด้วยซ้ำ

๔. ฤๅว่าพวกท่านฝ่ายสาวกยานจะอ้างว่า ลัทธิมหายานไม่ใช่พระพุทธภาษิต ของสมเด็จพระบรมศาสดาศรีศากยมุนีพุทธเจ้าพระองค์นี้ตรัส แต่เป็นพุทธวจนะของพระอดีตพุทธเจ้าพระองค์อื่น ๆ ตรัส ถ้าเช่นนั้นเราก็ยินดีรับรอง เพราะชื่อว่าเป็นพระพุทธพจน์ดุจกัน และคำกล่าวของท่านกลับมารับรองมติของเราเสียอีก

๕. ถ้าแลพวกท่านฝ่ายหีนยานยอมรับว่ามีลัทธิมหายานในพระพุทธศาสนา ท่านก็ควรจะรับรองว่าพระสูตรคัมภีร์ลัทธิมหายานเป็นพระพุทธพจน์ด้วย ทั้งนี้เนื่องด้วยสูตรอื่นจากพระสูตรคัมภีร์มหายานแล้วก็ไม่มี ลัทธิมหายานคัมภีร์มหายานย่อมแสดงประกาศลัทธิธรรมของมหายานได้ อาศัยคัมภีร์มหายานจึงมีการปฏิบัติบำเพ็ญโพธิจริยาเพื่อบรรลุพระพุทธภูมิได้ หากปราศจากการบรรลุพระพุทธภูมิ แม้หลักธรรมวินัยในฝ่ายสาวกยานเองก็พลอยบังเกิดขึ้นมิได้ การที่สาวกยานทั้งปวงมาคัดค้านลัทธิมหายานเช่นนี้ จักเป็นการสมควรฤๅ ?

๖. อนึ่ง สรรพสัตว์ใด ๆ ก็ดี ที่ปฏิบัติธรรมตามคติฝ่ายมหายานโดยเคร่งครัดแล้ว เช่นปฏิบัติบำเพ็ญในบารมี ๖ เป็นต้น ก็สามารถกำจัดกิเลส มีโลภ, โกรธ, หลงได้ จึงเชื่อถือได้ว่าลัทธิมหายานเป็นพระพุทธพจน์

๗. ในคัมภีร์มหายาน มีอรรถรสอันแยบยลลึกซึ้ง การศึกษาคัมภีร์เหล่านั้น จะยึดถือเอากันแต่เพียงตัวอักษรพยัญชนะมิได้ แล้วแลบังเกิดความวิจิกิจฉากล่าวประณามโจมตีต่าง ๆ ว่ามหายานมิใช่พระพุทธพจน์ อย่างนี้หาสมควรไม่ ท่านจักต้องศึกษาโดยโยนิโสมนสิการจึงจะเข้าใจได้ ด้วยเหตุผล ๗ ประการดังกล่าวมานี้ จึงขอยืนยันว่าลัทธิมหายานเป็นพระพุทธภาษิตโดยแน่แท้

ข้อพิสูจน์ว่ามหายานเป็นพระพุทธพจน์ ในคัมภีร์มหายานาวตาร

ในคัมภีร์มหายานาวตารศาสตร์ของคณาจารย์สถิรมติ ได้ให้ข้อพิสูจน์ว่า ลัทธิมหายานเป็นพระพุทธพจน์แน่นอน มีเนื้อความยืดยาวมาก ซึ่งข้าพเจ้าเก็บใจความแปลมาแต่ย่อ ๆ ดังนี้

๑. ถ้าจักอ้างว่าลัทธิมหายานไม่ปรากฏในพระไตรปิฎกของฝ่ายสาวกยานมาแต่ก่อน จึงแสดงว่าลัทธินี้เป็นของผนวกขึ้นมาต่อภายหลังไซร้ ก็ขอแถลงชี้แจงว่าพระพุทธพจน์ที่อยู่นอกเหนือพระไตรปิฎกสาวกยานยังมีอยู่อีกมาก เช่นในประเภทพระสูตรซึ่งฝ่ายสาวกยานถือกันว่าเมื่อปฐมสังคายนา พระอานนท์เถรเจ้าเป็นผู้จำทรงสาธยายขึ้นสู่สังคีตินั้น ท่านฝ่ายสาวกยานรู้ฤๅไม่ว่า พระอานนท์เถรเจ้าเพิ่งจะมาเป็นพุทธอุปัฏฐากใกล้ชิดพระบรมศาสดา เมื่อพระองค์ตรัสรู้แล้ว ๒๐ พรรษาแต่ในยุคปฐมโพธิกาลหรือในระหว่าง ๒๐ ปีแรกหลังจากตรัสรู้ พระบรมศาสดาตรัสพระสัทธรรมอะไรบ้าง พระอานนท์เถรเจ้าก็มิได้ทราบ แสดงว่าพระอานนท์เถรเจ้าธำรงจำทรงพระสัทธรรมก็แต่เฉพาะในสมัยที่ท่านเข้ามารับหน้าที่เป็นพุทธอุปัฏฐากเท่านั้น ฉะนั้นลัทธิมหายานจึงเป็นพระสัทธรรมที่นอกเหนือจากพระสัทธรรมของฝ่ายสาวกยาน ซึ่งพระอานนท์เถรเจ้าจำทรงมาก็ได้

๒. ถ้าจักมีกระทู้ถามว่า พระอานนท์เถรเจ้านั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสยกย่องว่า ในบรรดาสาวกซึ่งเป็นผู้สดับมาก คือพหูสูตรนั้น พระอานนท์เป็นเยี่ยมยอดมิใช่ฤๅ วิสัชนาว่า ถูก พระบรมครูตรัสเช่นนั้นจริง แต่ทรงหมายมุ่งเฉพาะหมู่พระสาวกเท่านั้น มิได้หมายมุ่งถึงหมู่พระโพธิสัตว์ด้วยเลย อนึ่ง ถ้ามีกระทู้ปุจฉาว่า ลัทธิสาวกยานกับโพธิสัตวยานก็เป็นอันเดียวกันนั้นเอง วิสัชนาค้านว่าไม่เป็นอันเดียวกัน ทั้งนี้เนื่องด้วยเหตุผลของลัทธิทั้ง ๒ ต่างกัน ฝ่ายสาวกยานต้องสดับสัทธรรมจากผู้อื่นคือพระพุทธเจ้า และฝ่ายสาวกยานละได้แก่บรรดาสังโยชน์อาสวกิเลส แต่ฝ่ายมหายานนั้นมุ่งจะเป็นพระสัพพัญญพุทธเจ้าเสียเอง และสามารถละสรรพวาสนา ซึ่งแม้ฝ่ายสาวกยานก็ยังจะละไม่ได้ด้วย อนึ่งสภาวะแห่งความหลุดพ้นจากสังสารทุกข์ แม้ฝ่ายสาวกยานและมหายานจะเหมือนกัน แต่ว่าโดยลักษณะแล้วต่างกันนักหนา ฝ่ายมหายานเมื่อจะหลุดพ้น (คือบรรลุพระโพธิญาณ) นั้น ยอดขุนเขาพระสุเมรุก็ให้โอนอ่อนน้อมวันทามายังโพธิมณฑล แลเกิดแสงสว่างโอภาสปรากฏไปทั่วโลกธาตุในทศทิศ บรรดามารทั้งปวงก็มาอ่อนน้อม แต่เมื่อฝ่ายสาวกยานจะบรรลุอรหัตผลนั้น หามีลักษณะพิสดารอย่างนี้ไม่ อนึ่งอุปมาวิมุติของฝ่ายสาวกยานดุจอากาศในเมล็ดพันธุ์ผัก แต่วิมุติของฝ่ายมหายานเหมือนอากาศในจักรวาลทศทิศ มิฉะนั้นก็เปรียบดังแสงหิ่งห้อยกับแสงทิวากรนิสากร มิฉะนั้นก็เปรียบดังแมลงมียุงเป็นต้นกับพญาครุฑ ถ้าท่านฝ่ายสาวกยานจะถือว่าวิมุติสาวกยานก็คืออันเดียวกับวิมุติของมหายานไซร้ พระตถาคตเจ้าก็มิใช่พระสัพพัญญูซิ ? ตามข้อเท็จ

จริงแล้วควรจักเป็นว่า สาวกยานมีกำเนิดมาจากมหายานจะเป็นการถูกต้องกว่า มหายานนั้นเป็นธรรมซึ่งพระบรมศาสดาแสดงอนุเคราะห์แก่สัตว์ผู้มีอินทรีย์แก่กล้า

๓. ถ้าท่านฝ่ายสาวกยานจักกล่าวประณามลัทธิมหายานว่า เป็นลัทธิมารนั้น ท่านจงค้นหาหลักฐานในพระไตรปิฎกออกมาซิว่า ในคัมภีร์ใดบ้างที่พระศาสดาตรัสว่า มหายานเป็นลัทธิมาร ? มีไหม ? คำตอบก็คือไม่มี ก็เมื่อไม่มีพระพุทธพจน์ใด ๆ ว่ามหายานเป็นลัทธิมาร คำประณามของท่านจึงเป็นสมบัติของท่านเอง จักเป็นโทษ อันยิ่งแท้เทียว อนึ่งลัทธิมหายานเป็นธรรมอันสุขุมคัมภีรภาพทั้งในหลักอุดมคติและข้อปฏิบัติ ใช่วิสัยของพญามารจะหยั่งถึงฤๅจักแสดงได้ เป็นวิสัยของพระโพธิสัตว์ ผู้ปฏิบัติตามทศภูมิกธรรมเท่านั้นจักหยั่งได้ อนึ่งถ้าเป็นลัทธิของพญามารจริง ไฉนบรรดาพระโพธิสัตว์อาทิเช่นพระศรีอาริยเมตไตรยโพธิสัตว์ ก็หรือพระอริยสาวกผู้ใหญ่ผู้มีฤทธิ์อื่น ๆ เช่นพระปิณโฑลภารทวาชะ, พระราหุล ฯลฯ รวม ๑๖ องค์ ซึ่งเป็นพระอรหันตมหาสาวกผู้ใหญ่ และยังมีพระอริยบุคคลอื่น ๆ เทพยดาอีกจำนวนอเนก ซึ่งอธิษฐานดำรงชนมายุเพื่อรักษาพระศาสนาไว้ให้เป็นปึกแผ่น ไฉนจึงไม่กำจัดลัทธิพญามารนี้เสียเล่า ไฉนจึงปล่อยให้เจริญรุ่งเรืองอยู่ได้เล่า ฉะนั้น ผู้ใดกล่าวจ้วงจาบประณามลัทธิมหายานว่าเป็นลัทธิมารไซร้ ผู้นั้นชื่อว่าจ้วงจาบประณามพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ชื่อว่าเป็นผู้มีเวรอันยิ่งใหญ่ต่อสรรพสัตว์ วาจาอันหยาบช้าทารุณนั้นจักผลิตผลอันเป็นครุอกุศล

โทษแก่เขาผู้นั้นเป็นเที่ยงแท้

นอกจากนี้ยังมีข้ออ้างอื่น ๆ อีกในปกรณ์ต่าง ๆ ของมหายานซึ่งพิสูจน์ว่ามหายานไม่ใช่ลัทธิใหม่ หรือเพื่อพิสูจน์ว่ามหายานเป็นพระพุทธพจน์ ซึ่งเท่าที่ค้นพบในขณะที่เขียนมาถึงตอนนี้ ได้ ๓ ข้อด้วยกันคือ

๑. *เมื่อพระพุทธปรินิพพานแล้ว พระมัญชุศรีโพธิสัตว์กับพระอานนท์เถรเจ้าได้ชวนกันไปทำสังคายนาพระธรรมวินัยฝ่ายมหายานพร้อมด้วยพระโพธิสัตว์และพระสาวกอื่น ๆ อีก ณ ภูเขาจักรวาล*

๒. *เมื่อพระพุทธปรินิพพานแล้ว ๗ วัน พระมหากัสสปพร้อมพระอานนท์และพระโพธิสัตว์พระสาวกทั้งหลายทำสังคายนาพระธรรมวินัยฝ่ายมหายาน ณ ป่าสาลวันเมืองกุสินารา แปลว่าทำก่อนสังคายนาฝ่ายสาวกที่สัตตบรรณคูหาเมืองราชคฤห์เสียด้วยซ้ำ*

ด้วยเหตุผลของ ๒ ข้อนี้ พระสูตรฝ่ายมหายานก็อ้างได้ว่า เอวมฺเม สุตํ ข้าพเจ้าอันหมายถึงพระอานนท์ได้สดับมาแล้วอย่างนี้

๓. *ในขณะที่พระอรหันตสาวกทั้งหลายทำปฐมสังคายนาอยู่ที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา ก็มีพุทธบริษัทอีกพวกหนึ่งทำสังคายนาฝ่ายมหายานนอกถ้ำ แปลว่าทำสังคายนาพร้อมกัน*

ข้อเท็จจริงในเรื่องคัมภีร์มหายานถูกเป็นพระพุทธพจน์ฤๅ

ข้อโต้ตอบระหว่างสาวกยานและมหายานนั้น ในทัศนะของข้าพเจ้าเห็นว่ามีบกพร่องทั้ง ๒ ฝ่าย ข้างลัทธิสาวกยานประณามมหายานเป็นลัทธิพญามาร และว่าพระคัมภีร์มหายานล้วนเป็นสัทธรรมปฏิรูป

ดูก็ออกจะเป็นการกล่าวที่เป็นเอกเทศเกินไป เพราะถ้าได้พิจารณาบ่อเกิดแห่งมหายานโดยละเอียด และให้ความยุติธรรมอย่าเอาแว่นนิกายมาใส่แล้ว เหตุการณ์แวดล้อมทำให้จำต้องมีลัทธิมหายานขึ้น และการเกิดของลัทธิมหายานในสมัยแรก ๆ ได้ส่งผลให้พระพุทธศาสนาวัฒนาแพร่หลายยิ่งขึ้น แต่เนื่องด้วยมหายานในสมัยต้นมิได้เสกสรรหลักการอะไรใหม่ที่พ้นแนวพระพุทธมติ ฉะนั้น จึงอ้างว่าคัมภีร์ต่าง ๆ เหล่านั้น เป็นพระพุทธวจนะด้วย เพราะแม้ความจริงจะเป็นสำนวนโวหารของ คันถรจนาจารย์ฝ่ายมหายานรจนา แต่ก็มีพุทธมติเป็นปทัสถาน ส่วนคัมภีร์มหายานในสมัยหลัง ๆ ได้วิ่งห่างออกจากพระพุทธมติมากขึ้นทุกที จนกลายเป็นคนละฝั่งกับพระพุทธมติเลยทีเดียว ซึ่งในลักษณะนี้หากจะเรียกว่าเป็นสัทธรรมปฏิรูป เป็นสัทธรรมที่ปลอมแปลงก็เห็นจะไม่มีอะไรขัดข้อง แต่คัมภีร์มหายานในสมัยแรกยังรักษาแนวพระพุทธมติเดิมได้อย่างสมบูรณ์ ซึ่งจะประณามว่าเป็นสัทธรรมปฏิรูปข้าพเจ้าจึงขอคัดค้าน ข้างฝ่ายลัทธิมหายานเล่าพยายามจะพิสูจน์ว่า คัมภีร์ทั้งหมดของตนทุกยุคทุกสมัยล้วนเป็นพระพุทธดำรัส โดยที่ไม่ยอมนำพาต่อข้อเท็จจริงของประวัติศาสตร์บ้างเลย ข้าพเจ้าก็ไม่เห็นชอบด้วย

เพราะตามความจริง คัมภีร์สูตร ต่าง ๆ ของมหายานมีกำเนิดค่อยเป็นค่อยไปมิได้เกิดมีพรั่งพร้อมทีเดียวทุกคัมภีร์ทุกสูตร ในสมัยพุทธกาลพูดได้ว่าไม่มีคัมภีร์มหายาน ในพระสูตรต่าง ๆ ของมหายานก็มักจะมีคำพยากรณ์ โดยอ้างเป็นพระพุทธพจน์ว่า เมื่อพระองค์ดับขันธปรินิพพานแล้ว ๔๐๐–๕๐๐ ปี พระสูตรมหายานชื่อ........นั้น ๆ จักปรากฏ

แพร่หลายแก่โลก ซึ่งจากข้อความนี้นับเป็นหลักฐานที่จะพิสูจน์ว่า สูตรมหายานนั้นเกิดขึ้นในสมัยใดสมัยหนึ่ง เป็นการบอกว่าคัมภีร์มหายานเริ่มอุบัติในราวพุทธศตวรรษ ๔-๕ นั่นเอง คัมภีร์เหล่านั้นมีต้นกำเนิดมาจากไหนเล่า ?

คัมภีร์มหายานสืบมาแต่สังยุกตปิฎกของมหาสังฆิกะ

ถ้าเราหันไปพิจารณาปิฎกของนิกาย ๑๘ แห่ง ฝ่ายสาวกยานจะเห็นได้ว่า นิกายมหาสังฆิกะมีปิฎกสำคัญอยู่หมวดหนึ่งเรียกว่า "สังยุกต-ปิฎก" ปิฎกหมวดนี้เห็นจะเทียบได้กับขุททกนิกายของฝ่ายเถรวาทจึงมีลักษณะเป็นวรรณคดีมากยิ่งกว่าปิฎกหมวดอื่น ๆ มีองค์ประกอบด้วยเรื่องโพธิจริยา ชาดก ฝ่ายมหาสังฆิกะรจนาพระอภิธรรมน้อย แต่ไปพัฒนาแต่งขยายสังยุกตปิฎกมาก ในที่สุดเมื่อจินตนาการ ในส่วนพระพระพุทธลักษณะและเรื่องพระโพธิสัตว์ ได้ก้าวหน้าออกไปโดยกว้างขวาง จนไม่อาจจะบรรจุเข้าไว้ในสังยุกตปิฎกเดิมได้หมด จึงต้องแยกตัวออกมาอีกปิฎกหนึ่งเป็นมหายานปิฎก ซึ่งเหตุการณ์ทั้งนี้เกิดอุบัติขึ้นราวพุทธศตวรรษ ๔-๕ และหากจะให้ข้าพเจ้ากล่าวให้เก่าแก่ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ข้าพเจ้าก็ปรารถนาจักสันนิษฐานว่า มหายานปิฎกได้พักตัวออกมาจากขุททกนิกายของฝ่ายเถรวาทนั่นเอง ในบาลีขุททกนิกายมีชาดกพุทธวงศ์, จริยปิฎก ฯ ล้วนแต่จะเป็นสมุฏฐานให้กำเนิดแก่ลัทธมหายานได้โดยสมบูรณ์ทีเดียว ในยุคเดียวกับที่ฝ่ายมหาสังฆิกะในทักษิณภาคอินเดียส่วนหนึ่ง ได้เปลี่ยนเป็นมหายาน และเริ่มร้อยกรองพระสตรมหายานเป็นการใหญ่ ณ เบื้องอุตรภาคอินเดีย คันถรจนาจารย์

ฝ่ายนิกายสรวาสติวาทก็รจนาขยายคัมภีร์อภิธรรมเป็นงานมโหฬาร แม้คัมภีร์ที่แต่งขึ้นในยุคดังกล่าวทั้ง ๒ ฝ่าย จะมิใช่พระพุทธพจน์ แต่ก็ตั้งอยู่บนปทัสถานแห่งพระพุทธมติ ต่างกันว่าฝ่ายคัมภีร์อภิธรรม ฯ หนักไปทางแยกแยะสภาวธรรม เพื่อให้ประจักษ์ชัดในเรื่อง อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา มีลักษณะเป็นวิทยาศาสตร์ ฝ่ายสูตรมหายานหนักไปในทางอธิบายพระพุทธจริยา และประกาศเน้นให้เห็นความดีเลิศแห่งจริยาพระโพธิสัตว์ พร้อมทั้งอนุโลมรับเอาเรื่องราวเทพเจ้าของศาสนาพราหมณ์เข้ามาผนวกจึงมีลักษณะเป็นวรรณคดี อภิธรรมเป็นธรรมาธิษฐานและเป็นอภิปรัชญา สูตรมหายานเป็นปุคคลาธิษฐานแต่มีอภิปรัชญาเจือปน สูตรมหายานหากเป็นชนิดธรรมาธิษฐานล้วน ๆ แล้ว ก็เป็นปรัชญาแบบหนักไปในทางปรมัตถ์สูงลิบจนฝ่ายอภิธรรมวิ่งตามไม่ทันทีเดียวละ และโดยพฤติการณ์เดียวกันกับที่ฝ่ายมหาสังฆิกะเปลี่ยนแปรเป็นมหายาน แม้ในนิกายสรวาสติวาท, นิกายเสาตฺรนฺติกเมื่อวิวัฒนาการในการแต่งอภิธรรมมากขึ้น ในที่สุดส่วนหนึ่งได้เปลี่ยนเป็นอภิธรรมมหายาน ซึ่งเรียกโดยอีกนามว่า "ศาสตร์" เป็นอันได้ความว่าในระหว่างพุทธศตวรรษ ๔-๕ การเคลื่อนไหวของพระพุทธ-ศาสนาในอินเดียโดยทั่ว ๆ ไปได้เกิดมีการแต่งคัมภีร์มหายานขึ้น มีศูนย์กลางอยู่ที่อินเดียใต้ และเป็นประเภทพระสูตร ต่อมาในศตวรรษหลัง ๆ คือในศตวรรษที่ ๖-๘ จึงได้มีการแต่งประเภทอภิธรรมหรือศาสตร์ปกรณ์ต่าง ๆ ขึ้น แพร่ขยายทั่วไปทั้งปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือ

ภาษาในมหายานปิฎก

ในยุคแรกเมื่อลัทธิมหายานมีศูนย์กลางอยู่ทางอินเดียใต้ ได้ใช้ภาษาอัปรภังศะ ซึ่งเป็นภาษาปรากฤตในการแต่งพระคัมภีร์ ต่อมามาเมื่อมหายานแพร่หลายทั้งปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือแล้ว ปรากฏว่ามีการใช้ภาษาสํสกฤตผสมปรากฤตในการถ่ายทอดคัมภีร์ จนถึงสมัยราชวงศ์คุปตะเป็นใหญ่ เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๘–๙ จึงได้มีการเปลี่ยนมาใช้ภาษาสํสกฤตล้วนแทน

ปัญหาความถ่องแท้แห่งพระพุทธมติในคัมภีร์มหายาน เมื่อเราทราบข้อเท็จจริงของมหายานปิฎกแล้ว คราวนี้มาถึงปัญหาว่า แนวพระพุทธมติในคัมภีร์มหายานจะมีเปอร์เซ็นต์มากน้อยเท่าใด ? ปัญหาข้อนี้ข้าพเจ้าอยากจะใคร่ชี้ให้ดู ในพระไตรปิฎกของฝ่ายบาลีเองว่านอกจากที่เป็นบาลีพระพุทธภาษิตแล้ว ก็ยังมีสาวกภาษิต, เทวดาภาษิต, อิสีภาษิตอีกจำนวนไม่น้อยเลย ไฉนเราจึงเอาเข้าผนวกอยู่ในพระไตรปิฎกเล่าก็จะตอบได้ว่า เพราะภาษิตเหล่านั้น มีคติไม่ขัดต่อพระพุทธศาสนาและเป็นภาษิตของพุทธสาวกดำเนินตามแนวแห่งพระพุทธมติ ความข้อนี้ฉันใด คัมภีร์มหายานในสมัยต้น (ไม่ใช่ทั้งหมด) ก็เช่นกันฉันนั้น ไม่ว่าจะเป็นคัมภีร์ที่อาจารย์ได้เป็นผู้แต่งแล้วถวายเข้าพระพุทธโอษฐ์ ทั้งนี้ก็เพราะท่านให้เป็นหลักฐานแน่นหนาแก่คัมภีร์ของตน และเห็นว่าเมื่อตนเป็นพุทธสาวก แต่งตามหลักธรรมของพระบรมศาสดาประกาศไว้มีหลักพระไตรลักษณ์เป็นหัวใจ ก็ควรจะอ้างว่าเป็นพระพุทธวจนะได้

ฉะนั้นสูตรมหายานจึงขึ้นต้นด้วย ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ .... ฯลฯ ...." เช่นสูตรที่พระศาสดาตรัสแสดงจริง ๆ อนึ่งในการที่ลีลาเรื่องราวต่าง ๆ ในสูตรมหายานมีอะไร ๆ ที่เป็นอภินิหารแปลกประหลาดพิสดาร อย่างชนิดที่สูตรฝ่ายสาวกยาน โดยเฉพาะฝ่ายเถรวาทหาไม่ได้ก็ไม่เป็นอุปสรรคสำคัญจนเป็นเหตุให้เราทอดทิ้ง หรือตัดสินว่าเป็นการนอกครูนอกแนวพระพุทธมติ และไม่เชื่อว่าพระบรมศาสดาจะตรัสอย่างนั้นหรือแสดงอย่างนั้นจนดูออกจะเป็นนิยายไป ทั้งนี้เพราะเรารู้แล้วว่าสูตรมหายานหนักไปในทางศิลปะและวรรณคดี คณาจารย์ผู้แต่งเล่าก็ย่อมเป็นจินตกวีมีจินตนาการซึ่งเจิดจ้าไม่จำกัด ข้าพเจ้าขอยกตัวอย่างเรื่อง **"เทศน์มหาชาติ"** ของเราเป็นอุทาหรณ์ เรื่องเดิมที่เป็นพุทธพจน์นั้นเป็นคาถาปรากฏในมหานิบาตชาดกในบาลีขุททกนิกาย แต่ข้อความละเอียดพิสดารที่ปรากฏในเทศน์มหาชาติภาษาไทยนั้น เป็นของที่กวีของเราแต่ง ขยายออกมาจนมีพลความมากกว่าพระบาลีพุทธพจน์เดิมมากมายหลายเท่า แต่เราก็เคารพนับถือมิได้ประณามว่า กวีผู้แต่งทำสัทธรรมปฏิรูปขึ้นหรือว่าแต่งนอกครูขึ้น เช่นในบาลีคาถาเดิมตอนกุมารกัณฑ์ เมื่อพระชาลีกัณหาหนีชูชกลงไปซ่อนในสระบัว และพระเวสสันดรโพธิสัตว์เสด็จไปริมขอบสระเรียกพระโอรสธิดาขึ้นมาว่า

เอหิ ตาต ปิยปุตฺต ปุเรถ มม ปารมึ
หทยํ เม ภิสิญฺเจถ กโรถ วจนํ มม

ดูก่อนเจ้าลูกรักของพ่อ เจ้าจงมาจงเพิ่มพูนพระบารมีของพ่อให้เต็ม จงรดหฤทัยของพ่อ และจงฟังคำของพ่อเถิดหนา

ยานนาวาว เม โหถ อจลา ภวสาครา
ชาติปารํ ตริสฺสามิ สนฺตาเรสฺสํ สเทวกํ

เจ้าจงเป็นดุจยานนาวาของพ่อ ไม่หวั่นไหวต่อสาครคือภพ ด้วยว่าตัวพ่อนี้จักข้ามคือฝั่งชาติ จักยังมนุษย์และเทพดาให้ข้ามด้วยกัน

ของเดิมมีเพียงเท่านี้ แต่ในเทศน์มหาชาติไปขยายว่า "ตาต พ่อเอ่ยเจ้าชาลีศรีสุริยวงศ์เยาวเรศ เจ้าก็เกิดในมกุฎเกศกรุงศรีวิลาส ไยพ่อไม่องอาจยอมย่อท้อทิ้งพระบิดา ให้พราหมณ์มันจ้วงจาบหยาบช้า เจ้าเห็นชอบอยู่แล้วฤๅหนาพ่อสายใจ เราก็เป็นขัตติยมไหมหาสมติวงศ์วิเศษสุทธิ์กษัตริย์ ไม่มีใครที่จะมาพ้อตัดติเตียนเลย พระลูกเอ่ย เจ้าไม่รู้ฤๅคือพระบิตุรงค์บรรจงรักพระโพธิญาณ หวังจะยังสัตว์ให้ข้ามห้วงมหรรณพภพสงสารให้ถึงฝั่งฟาก เป็นเยี่ยงยอดยานที่จะข้ามได้สำเภาลำใดของพานิชซึ่งตกแต่งต่อติดเป็นกงวาน ประกอบประกับกระดานตอกตึง ตะปูตะปริงยิงกริ่งกระชับชิด พุกเหล็กตีติดตอกหมัน โซมน้ำมันชันเคี่ยวแล้วเยียวยา กระดานดาษเป็นดาดฟ้าจังกอบกว้านสมอขัน เสากระโดงยืนยันยึดด้วยพุดพวนผูกขึงรัดรึงตายติดกับเสารอกดูนี่เรียวแรง เสากระโดงสายระโยงระยางแย่งอยู่มั่นคงบั่กทวนธงอยู่ริ้ว ๆ ธงตะขาบปลิวสะบัดปลาย นายช่างจำลองจำหลักลายรายด้วยรูปสัตว์ราชสีห์สิงห์อัดยืนแอ่นอกกอดกระหนกกระหนาบคาบแก้วกุม ครั้นได้ฤดูเดือนมรสุมแล้วก็แซ่ซ้องบรรทุกสิ่งของลงต่าง ๆ ไว้ระวางทางวิดน้ำทำเป็นโซงโลง อับเฉากันโคลงประจุเรียบ สำเภานี้ก็พาบเพียบเรียงราโท ครั้นได้ฤกษ์แล้วให้ฤกษ์โห่ขึ้น ๓ ลา ยิงปืนปากปลาเสียผางผึงตึงตัง คนการยืนสะพรั่งอยู่

พร้อมเพรียงศัพท์สำเนียงเสียงเฮโลแลเล่า เข้าฉุดคร่าสายสมอตีม้าพ่ออยู่ฉ่าง ๆ โบกธงอยู่คว้าง ๆ แล้วแกว่งกวัด พอพระพายชายพัดติดใบบน ล้าต้าแลต้นหนก็มุ่งมอง ตั้งเข็มส่องกล้องสลัด โดยกำหนดนัดคะเนหมาย นายท้ายก็ยักย้ายบ่ายเบี่ยงเฉลียงแล่นออกชเลลึกไม่เห็นฝั่ง ครั้นบังเกิดลมสลาตันตั้งตีเป็นลูกคลื่นอยู่ครื้นเครง สำเภาก็โคลงเคลงไปตามคลื่นตื่นเต้น เสากระโดงหักกระเด็นกระดานแตก คลื่นใหญ่โยนกระทบกระแทกกระทั่งผะผังผาง สำเภาก็อัปปางลงท่ามกลางชเลหลวง ฝูงมนุษย์ทั้งปวงไม่หลอเหลือล้วนเป็นเหยื่อแก่เต่าปลา ด้วยเป็นโลกิยนาวาไม่จีรังเลย พระลูกเอ่ย พ่อเห็นแต่หน้าเจ้าพระพี่น้อง เจ้าจงมาเป็นสำเภาทองธรรมชาติอันนายช่างฉลาดจำลองทำด้วยกงแก้วประกำตรึงด้วยเพชรแน่นหนา แก้วประพาฬแผ่เป็นดาดฟ้า ฝาระเบิดเปิดช่องน้ำ แก้วไพฑูรย์กระทำเป็นราโทโมราประทับสลับสลักกรอบลายรายดอกรักเนาวรัตน์ ฉลุฉลักเป็นรูปสัตว์ภาพเพชรนิลแนมแกมหงส์วิหคกระหนกคาบลดารัด มังกรกัดกอดแก้วเกี่ยวเป็นก้านขดดูสุกใส ครั้นสำเร็จเมื่อใด พระบิดาจะทรงเครื่องต้นมงคลพิชัยสำหรับกษัตริย์ จะเอาพระสมาบัติกระหวัดทรงเป็นสร้อยสังวาลวงอยู่สรรพเสร็จ จะเอาพระขันตีต่างพระขรรค์เพชรอันคมกล้า สุนทรจะย่างเยื้องลงเภตราสู่ที่นั่งท้ายอันสูงระหงบั่กทวนธงเศวตฉัตร ครั้นเวลาวายุพัดมาเฉื่อยฉิว สำเภาทองก็จะล่องลิ่วไปตามลม สรรพสัตว์ก็จะชื่นชมโสมนัส ถึงจะเกิดลมกาฬพานกระพือพัดคือโลโภ ถึงจะโตแสนโตตั้งตีเป็นลูกคลื่นอยู่ครื้นโครม โถมกระแทก สำเภานี้ก็มิได้วอกแวก

วาบหวั่นไหว ก็จะแล่นระรี่เฉื่อยไปจนถึงเมืองแก้วอันกล่าวแล้ว คือ อมตมหานครนฤพาน พระลูกเอ่ย เจ้าจะนิ่งนานอยู่ไยในสระศรี จงขึ้นมาช่วยยกยอดปิยบุตรทานบารมี แต่ในครั้งเดียวนี้เถิด”

ข้าพเจ้าขอเปรียบคัมภีร์ฝ่ายสาวกยานโดยเฉพาะ คือ พระบาลีพระพุทธภาษิตของฝ่ายเถรวาท อุปมาดั่งว่ายาเม็ดสีขาวเป็นยาล้วน ๆ ทั้งเม็ดซึ่งบรรจุในขวดเรียบ ๆ แต่คัมภีร์ฝ่ายมหายาน โดยเฉพาะมหายานสมัยต้น อุปมาด้วยเม็ดยาที่เคลือบน้ำตาลย้อมสีต่าง ๆ บรรจุในขวดที่มีรูปลักษณะแปลก ๆ เพื่อให้กินตาผู้ซื้อ โดยที่เม็ดยาทั้ง ๒ ฝ่ายก็ผลิตมาจากฝีมือนายแพทย์คนเดียวคือพระพุทธองค์ แต่คัมภีร์สูตรมหายานที่สำคัญมักจะถูกแต่งขยายความออกไปเรื่อย ยิ่งแต่งสมัยหลังเท่าไรก็ยิ่งห่างพระพุทธมติมากขึ้นเท่านั้น จนบางทีกลายเป็นตรงกันข้ามกับพระพุทธภาษิตเลยทีเดียว ความข้อนี้ท่านนักศึกษาจักต้องสำเหนียกด้วย เช่นสูตรของฝ่ายพุทธตันตรยานเป็นต้น ยังมีข้อบกพร่องซึ่งข้าพเจ้าไม่เห็นชอบด้วยในคัมภีร์มหายานบางเล่ม คือการโจมตีฝ่ายสาวกยาน และแม้แต่พระสูตรมหายานด้วยกันเอง ก็ยังขัดกันในปัญหา พระสูตรใดเป็นปริยายธรรม คือยังมีอรรถที่จะต้องอธิบายพระสูตรใดเป็นนิปปริยายธรรม (คือมีอรรถอันแสดงโดยสิ้นเชิง) ทั้งนี้เพราะมหายานเองยังแตกแยกนิกายหลายนิกาย ต่างฝ่ายต่างแต่งพระสูตรยกย่องมติของตนว่านิปปริยายธรรม ว่าของผู้อื่นเป็นปริยายธรรม ซึ่งยิ่งจะเป็นเครื่องส่องชี้ให้เห็นชัดว่า สูตรนั้น ๆ แต่งขึ้นด้วยวัตถุประสงค์อะไรและโดยนิกายใด

แต่ในการศึกษาแยกแยะสาระในคัมภีร์สูตรฝ่ายมหายาน ข้อสำคัญอย่าไปติดเพียงแค่ปุคคลาธิษฐาน ขอให้แทงทะลุถึงธรรมาธิษฐาน ซึ่งเป็นแก่นภายในปุคคลาธิษฐานนั้น แล้วใช้หลักพระไตรลักษณ์กับหลักตัดสินพระธรรมวินัยตามนัยแห่งโคตมีสูตร (ดูภาค ๑ ตอนบทนำ) มาเป็นเครื่องตัดสิน ถ้าไม่ขัดกันก็เป็นพระพุทธมติ ซึ่งน้อมรับปฏิบัติได้ แม้จะเป็นคัมภีร์ซึ่งคณาจารย์ใดนิกายใดเป็นผู้แต่งก็ตามที ฝ่ายมหายานก็ตระหนักถึงปัญหานี้ จึงได้มีคำขวัญซึ่งข้าพเจ้าเห็นว่ามีความหมายถูกต้องดียิ่งกว่า กล่าวคือในคัมภีร์โพธิสัตวภูมิ มีข้อความตอนหนึ่งว่า

ปูนรฺ โพธิสตฺตฺว ปฺรชานํ ยุกฺติปฺรติสรโณ ภวติ น สฺถวิเรณาภิชฺญาเนน วา ปุทฺคเลน ตถาคเตน วา สงฺเฆน วา อิเม ธรฺมา ภาษิตา อิติ ปุทฺคลสรโณ ภวติ ส เอวํ ยุกฺติปฺรติสรโณ โน ปุทฺคลปฺรติสรณสฺ ตตฺตฺวา รฺถานฺ น วิจลติ อปรปฺรตฺยยศฺจ ภวติ”

“อนึ่ง พระโพธิสัตว์รู้อยู่ ย่อมเป็นผู้ถือยุกติ (คือความถูกควรตามเหตุผล) เป็นสรณะ ไม่ถือบุคคลเป็นสรณะว่า ธรรมเหล่านี้อันบุคคลผู้เป็นพระเถระมีอภิญญา หรือว่าอันพระตถาคต หรือว่าอันสงฆ์ภาษิตไว้ พระโพธิสัตว์นั้น เมื่อถือยุกติเป็นสรณะ ไม่ถือบุคคลเป็นสรณะเช่นนี้ จึงไม่คลาดเคลื่อนไปจากอาการที่เป็นจริง และไม่ต้องมีผู้อื่นเป็นปัจจัย (คือไม่ต้องเชื่อเพราะผู้อื่นบอกให้เชื่อ แต่ประจักษ์ด้วยญาณของตนเองจึงเชื่อ)”

ฉะนั้นจึงขอสรุปความตอนนี้ว่า ในเรื่องปัญหาถ่องแท้ ในคัมภีร์

ฝ่ายมหายาน ว่าเป็นพระพุทธพจน์ฤๅไม่นั้นไม่สำคัญ เพราะในเมื่อเราถือหลัก "ความถูกต้อง" เป็นใหญ่ แม้จะรู้ชัดว่าเป็นรจนาของคณาจารย์ เราก็พิจารณารับได้ด้วยหลักโยนิโสมนสิการ ขอแต่ให้เดินตามรอยพระพุทธมติเท่านั้นก็เพียงพอแล้ว

โฉมหน้าของมหายาน

ลัทธิมหายานก็เป็นเช่นเดียวกับลัทธินิกายทางศาสนาอื่น ๆ กล่าวคือเมื่อเกิดขึ้นแล้วไม่ช้าก็จะต้องมีความเห็นแตกแยกในเรื่องหลักธรรมปรัชญาขึ้น เราพอแบ่งโฉมหน้าฝ่ายมหายานออกดังนี้

๑. ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๔-๖ เป็นสมัยฟักตัวของมหายาน แม้จะมีพระสูตรมหายานเกิดขึ้นแล้วก็ยังไม่แพร่หลายออกมาเป็นสถาบันต่างหาก คงแพร่หลายในหมู่คณาจารย์และฆราวาสซึ่งมีอุดมคติทางปฏิรูป ทั้งนี้ปรากฏไปทั่วทั้งอินเดียใต้และเหนือ

๒. ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๖–๗ เป็นสมัยที่มหายานประกาศเป็นสถาบันเอกเทศแยกจากลัทธินิกายสาวกยานอย่างเด็ดขาด ภายใต้การนำของพระนาคารชุนมหาเถระ ผู้ซึ่ง ตั้งนิกายศูนยตวาทินขึ้นในอินเดียใต้ มหายานก้าวหน้าแพร่หลายไปอย่างรวดเร็วทั่วอินเดีย

๓. ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๘–๑๐ เป็นสมัยรุ่งเรืองของมหายาน มีคณาจารย์อสังคะ คณาจารย์วสุพันธุ ตั้งนิกายโยคาจาร หรือวิชญาณ-วาทินขึ้น ศูนย์กลางเดิมอยู่อินเดียเหนือแล้วเลื่อนมาอินเดียตอนกลางพร้อมกับการเกิดของนิกายโยคาจารวิชญาณวาทิน มหายานอีกนิกายหนึ่งคือ ฝ่ายภูตตถตาวาทินก็รุ่งโรจน์ขึ้นมา ฝ่ายภูตตถตาวาทินนี้ ได้วิ่ง

ห่างจากแนวพระพุทธมติเดิมมากขึ้น ผิดกับฝ่ายศูนยตวาทิน และโยคาจารวิชญาณวาทิน ซึ่งรักษาแนวพระพุทธมติอย่างเคร่งครัด

๔. ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๐ ล่วงแล้ว มหายานตั้งต้นเสื่อมโทรมเกิดนิกายใหม่ขึ้นเรียกว่า พุทธตันตรยานหรือมนตรยาน ซึ่งฟักตัวออกมาจากฝ่ายภูตตถตาวาทิน แต่มีลักษณะเป็นพราหมณ์มากขึ้น รุ่งเรืองอยู่ชั่วพัก แล้วก็เสื่อม ตอนต่อไปเป็นมนตรยานยุคปลายซึ่งทอดทิ้งแนวพระพุทธมติโดยสิ้นเชิง กลายเป็นลัทธิอุจจาดลามกอนาจาร ถึงพระพุทธศตวรรษที่ ๑๗ เมื่อพวกมุสลิมบุกอินเดีย เที่ยวรุกรานทำลายศาสนาอื่น พระพุทธศาสนาจึงถูกขุดรากตอนนี้ และลัทธิมนตร-ยานก็พลอยดับสูญไปด้วย.

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร ถนนพระสุเมรุ กรุงเทพมหานคร
นายเฉลียว โพธิเกษม ผู้พิมพ์โฆษณา โทร. 2817790 ๑๘/๑๒/๒๕๑๕